

Ա.

Անգղիական ազգին պատմութիւնը գրողները կ'աւանդեն, թէ միջին դարուց ժամանակները այն երկրին յանցաւորաց գլխապարտութեան պատուհասը կը շնորհուէր, եթէ պարտաւորը կարգաւ գիտնալու բաղդն ունենար. այնչափ դժուարագիւտ էր այն տգիտութեան դարերուն մէջ այբուբենի տեղեկութիւնը: Հիմա յԱնգղիա, մանաւանդ թէ բոլոր քաղաքակիրթ եւրոպիոյ մէջ, բիւրաւոր դպրատուններ բացուած են՝ գիտութեան ամենակարեւոր գործին, ընթերցումը գիւրացընելու. և կը գտնուին ազգեր, ինչպէս Գերմանացիք և Հոլանտացիք, որոնց մէջ ընթերցումը չգիտցող գրեթէ անկարելի է գտնել:

Ժողովրդական դաստիարակութեան գործը՝ հիմնական քաղաքակրթութեան արդիւնքն է: Մեր ժամանակին պիտոյից ու հանգամանաց առջև՝ այբուբենը նոյն ազգեցութիւնն ունի՝ ինչ որ միջին դարուց մէջ ասպետաց սուրը: Առանց անոր չկայ մեծութիւն, չկայ ճշմարիտ ազատութիւն, ինչպէս առանց ասոր չէր կրնար ըլլալ ապահովութիւն և մեծարանք: Դպրոցը՝ ժողովուրդի բառին նշանակութիւն ու արժանապատուութիւն տուող է: Վասն զի անոր միջոցով կարող պիտի ըլլայ ժողովուրդը իր ընտանեկան ու ազգային շահերը տնօրինել, ազգ ձևանալ, ու ոչ լոկ քաղաքակրթութեամբ, այլ նաև քաղաքագիտութեամբ բարեբաստիկ ընել ու տեւական իր ապագային հետ՝ նաև բարոյական ու նիւթական կեանքը:

Կարդալն ու գրելը՝ առաջնորդ ու հիմունք են որ և իցէ օրինաւոր ազատութեանց, և ապահով երաշխաւորութիւն մը ժողովրդական իրաւանց: Անոնք են, ասանկ ըսենք, խարխա մը այն մեծ բրգան՝ որուն վրայ պիտի բարձրանայ դաստիարակութեան մեծ շէնքը, ընկերական գործանաւորութեան կեանք տուող հիւթեր, ազգի մը բարոյական մարմնոյն ինչուան ընդերաց մէջ թափանցող լոյս: Դաստիարակութեան՝ երբ դէպ 'ի բարին ուղղէ և հաստատէ մտաւոր ու բարոյական կարողութիւններն, հասարակ ռամկին վրայ ունեցած ազգեցութիւնը այնչափ շատ է ու փրկարար, որ դիւրաւ կրնայ վինքը ժողովրդեան աստիճանին ու պատուոյն բարձրացընել: Հիները՝ կէս մարդ կը համարէին զգերիս. նոյնը մենք ալ կրնանք երկրորդել մեր ժամանակաց բիւրաւոր անայբուբենից համար, որոնք դեռ ևս շատ ազգերու մէջ կը գտնուին, ու շատ ազգերու վէրք մըն են, ու դարմանը շուտով պահանջող վէրքեր:

Դեռ քանի մը ամիս յառաջ՝ Գաղղիոյ ազգային ժողովոյն մէջ խնդիր կը յուզուէր և բազմութեան ձայնովը կը վճռուէր, որ նախնական կրթութեան օրէնքը պարտաւորիչ (obligatoire) ըլլայ: Կրկին արիւնուշտ պատերազմներու ծանր աղէտքներէն դեռ կիսաբաց աչքերը՝ իր մերձաւոր ապագայ սերնդոց վրայ կը դարձընէր Գաղղիա. անոնց յանձնելով իր անակնունելի ու գրեթէ զաշխարհ զարմացընող պարտութեան ամօթը ջնջելու պարծանքն ու պարտքը. կը դարձընէր յուսալից աչքը այն դեռ ևս տխրած մանկութեան վրայ, որոնց հարքը արտաքին թշնամոյն ուժէն յաղթուելու կորանացվրայ՝ ընտանի պատերազմաց արհաւիրքն ալ աւելցուցին. և ազգաց օրինադիր սեպուած աստեղներն՝ մէկէնիմէկ ամեն օ.

րէնք մոռցան. ու իրենց ապշութեանը մէջ՝ դարերու ծանր գործը քանի մը օրուան մէջ փճացընել մոռածեցին: Այն իրաւացի ամօթոյն, այն կրկնակի տըխուր պարտութեան պատճառը՝ ռամկին կրթութեան պակասութեանը մէջ նկատեց ազգը, և փութացաւ 'ի դարմանն: Բայց ինչ որ Գաղղիա իր վերջին վճիռներովը հաստատեց, նոյնը եւրոպական ուրիշ բարգաւաճ տէրութիւնք կամ արդէն սահմանած ու գործադրած են, և կամ սահմանելու և վճռելու վերայ. վասն զի ամեն քաղաքակիրթ ազգաց օրէնքները համաձայն և համամիտ են յընդունել, թէ նախնական դաստիարակութիւնը պէտք է պարտաւորիչ ըլլայ. և թէ անով միայն կարելի է պատրաստել կազմել ժողովուրդը այն զանազան վիճակներուն, որոնք որչափ իր սովորական կամ իրեն բաղդէն անհրաժեշտ սեպուած դիւրէն վեր կամ հեռու երևնան, սակայն մարթ է անոնց մօտենալ, ու անոնցմէ այնպիսի կարևոր շահեր քաղել, որոնցմով օգտակար կրնայ ըլլալ ոչ միայն իր անձին, այլ նաև ընտանեացն ու հայրենեաց: Առանց շատ հեռուն երթալ ուզելու, դպրոցաց մէջ տրուած նախնական կրթութեան հրաշքը կրնանք տեսնել նաև մեր հասարակ ժողովրդենէն շատին վերայ, և կը յուսանք որ աւելին ալ պիտի նկատեն մեր յաջորդքը ապագային վերայ:

Եւ ո՞վ կրնայ անտարբեր աչքով նայիլ այդ կրթութեան վրայ, երբ մէյմը համոզուի թէ այն ընթերցումը, այդ պարզ ուսումը որչափ մեծ պատճառ ու առիթ է տղուն մտացը բացուելուն և գաղափարաց ընդարձակուելուն. վասն զի երբ մէկ կողմանէ կը սովորի մարդկային հանճարոյ ասպարէզը կազմող իրաց նախնական ծանօթութեանցը, միւսմէն ալ միտքը կը սկսի բանիլ, և անով որ և իցէ յաջողակութեանը կամ ունեցած բերմանցը հետեւելու դուռ կը բացուի: Նախնական պարտաւորիչ կրթութիւնը՝ որչափ ալ զխաւորաբար իրեն նպատակ ունենայ զընթերցումն

և զգիր, սակայն անոնցմով զո՞չ չըլլար. լեզուի ու թուաբանականին նախնական կրթութեանց հետ կ'աւանդուին պատմութեան և աշխարհագրութեան ուսմանց տարերքը. բնական զիտութեանց ու բնապատմութեան վրայ կարևոր տեղեկութիւններ, ուրուագծութեան արուեստին գաղափար մը, ճարտարութեանց և երկրագործականին ամենապարզ հրահանգները, և մարդուս և ընտիր քաղաքացւոյ մը իրաւանց ու պարտուց տեղեկութիւն: Կարևոր է նաև մշակութեան վերաբերեալ գործնական հրահանգաց հմտութիւն, որով հետեւ ամենահարկաւոր է գիւղակեաց համար, որոց թիւը գրեթէ ամեն ազգի մէջ շատ է:

Այս կերպով կը դիւրանայ աշխատութիւնը, ուստի զլիաւորաբար առաջ կու գայ ազգաց հարստութիւնը. և ասանկով իրենց ոյժը կը կորսնցընեն այն նախապաշարմունքները՝ որոնք շատ անգամ արգասիք են պարզ կասկածներու և երկիւղազին անստուգութեց, և յաճախ խոչընդոտն և արգելք օգտակար նորութեանց:

Գիտութեանց ընդհանուր ծաւալման օգուտներուն վրայ այս համառօտ խորհրդածութիւններն ընեինէս ետքը, առանց որոց մարդուս կեանքը սոսկ նիւթական կ'ըլլայ և յաճախ իր վախճանէն կը վրիպի, պէտք է խոստովանինք թէ ինչպէս որ և իցէ տէրութիւն, ասանկ ալ ամեն ազգ և ժողովուրդ պարտկան է պատշաճական ու իր վիճակին հարկաւոր ուսում մը ապահովել իր ամենէն աւելի յետին քաղաքացւոյն, որովհետեւ ընկերականութեան վախճանին հասնելու միջոցներն ու ճամբան պատրաստելու և դիւրացընելու պարտքն իրենն է: Գաղղիոյ Սահմանադիր ժողովոյն պարծանքն է որ ճանչցաւ ու 'ի գործ դրաւ այս սկզբունքը, ազէկ հասկընալով ժողովրդական այն ձայնին ոյժը որ իր հիւղերուն (գիւղականաց) բարոյականութիւնն ու խաղաղութիւնը կը պահանջէր:

« Մեր օրերը, կ'ըսէ ժամանակիս

քաղաքագէտներէն մէկը, ամեն կըրթուած ազգեր լաւ ըմբռնած են թէ բազմութեան տղէտ մնալուն կամ կըրթուելուն խնդիրը՝ անհատներու իրաւանց չվերաբերիր. այլ բովանդակ ընկերականութեան: Վասն զի ժողովըրդեան տղիտութիւնը՝ ընկերական թըշուառութեանց և ոճիրներու պատճառ է. ուր կըրթութիւնը՝ առիթ է ոչ միայն հասարակաց բարոյականի զարգանալուն, այլ նաև ընդհանուր հարստութեան:

« Անոր համար կը տեսնենք որ ամեն գլխաւոր ազգաց մէջ կամարդէն սահմանուած և կամ սահմանուելու վրայ են այնպիսի օրէնքներ, որ ոչ միայն իրաւունք՝ այլ նաև պարտք կը դնեն տէրութեան վրայ՝ ստիպել ու բռնադատել զծնողս որ իրենց զաւկները զպրոց զրկեն: Անանկ որ եթէ ծնողք անհոգ կամ անտարբեր ըլլան որդւոց ապագայ վիճակին, ինքն կառավարութիւնը պարտական է ձեռք դնել վրանին, և տէրութեան ծախքով նպաստուած կամ հաստատուած զպրոց մը դնել »:

Փրանկ-Բրուսիական պատերազմին պատճառաւ՝ ամենուն մասնաւոր մտադրութիւնը Գերմանիոյ վրայ դարձած է այսօր: Անկուն ժողովուրդ մը կարծուած էր Գաղղիացին. և ուր որ իր կայսերական արծուէնշանները կը թռչէին՝ արդէն անոնցմէ յառաջ հասած էր իրենց յաղթանակին փառքը: Ինչէն էր Գերմանիոյ ոյժը, որ կրցաւ թշնամւոյն դարաւոր պարծանքները՝ քանի մը ամսուան յաղթանակներովը աղօտացընել: Ո՛րչափ ալ ենթադրուի թէ այս զօրութիւնը՝ իր թուոյն առաւելութեանը, զինուոց կատարելագործութեանը, զինուորական հրահանգաց գերազանցութեանը մէջ էր, սակայն հարկ է խոստովանիլ թէ անոնց ամենուն նախկին առիթը՝ իր մէջ կըրթութեան և ուսմանց ընդհանուր ըլլալէն է: Վասն զի թէ որ զինուոց և հրահանգաց բարեկարգութիւնը՝ վերջի տարիներու ճարտարութեանց և գիւտերու արդիւնք է, սա,

կայն այդ զէնքերը գործածելու յարմար ժողովուրդ մը պատրաստելու աշխատութիւնը՝ դարերով առաջ վերաւոր ազգային անձնասիրութիւն մը դարմանելու փափաքն է:

Տեսնենք թէ ինչ ըրաւ Գերմանիա ոչ միայն ժողովրդական կըրթութեան խնդիրը ընտրելուն և ընդհանուր ընելուն մէջ, այլ թէ ինչ նոր առաջարկութիւն և միջոցներ հանձարեց ու գտաւ, որոնք գիտութեանց և ուսման նպատակին և բնութեանը հետ յարաբերութիւն ունենան:

Բրուսիոյ մէջ՝ ընտիր դաստիարակական դրութեամբ բարեկարգ վարժոցներ կառուցանելու նախկին սկզբնաւորութիւնը 1540 թուականէն է: Յովակիմ Բ կայսրընտիրը տէրութեան մասնաւոր պաշտօնատեարք, քննիչներ ու այցելուք կարգեց, յանձնելով անոնց որ ուսմանց յատակագիծն նորոգելու և բարւոքելու կարևոր գիտողութիւններն իրեն առաջարկեն: 1711ին Փրեդերիկոս Ա թագաւորին օրով՝ կըրթութիւնը ընդհանուր եղաւ. և մասնաւոր վարժարան մը բացուեցաւ Սթէթթին քաղաքին մէջ՝ ընտիր ուսուցիչներ պատրաստելու և կըրթելու նպատակաւ: Այն ատենէն Բրուսիոյ տէրութիւնը լաւ հասկըցեր էր թէ ուսուցիչն է զըպրատուն շինողը, և թէ անօգուտ է դաստիարակութիւն սպասել այնպիսիներէն որ առանց կարևոր կըրթութիւնն առնելու՝ կը խոստանան կամ կը խաբեն կըրթել: Վասն զի ինչ օգուտ կըրնան ընել ուսման ոճը, կըրթութիւն, հսկողութիւն և տեսչութիւն՝ երբ անոնց խելամուտ ըլլալու բարոյական կարողութիւնն պակաս ըլլայ ուսուցչաց վրայ: Սորովեցընելու ասպարէզը՝ ամենէն աւելի իրեն մասնաւոր ու դժուարին յատկութիւնն (specialité) ունի, որուն հասնելու համար՝ բաւական չէ ուսուցչին կողմանէ՝ տրուած հրահանգաց ճիշդ և անվրէպ գործադրութիւնը. մեքենական գործադրութենէն աւելի՝ գաղափարականը (idéale) պէտք է. և ասոր համար կարևոր է որ ուսուցիչը

սովորականէն աւելի հանճար, սիրտ, ուսում և յարմարութիւն ունենայ: Անոր համար կը գտնուին այնպիսի ուսուցիչներ՝ որոնք ուսման մէջ կրնան իրենց հաւասար կամ իրենցմէ գերազանց շատ անձինք ունենալ, բայց անհամեմատք են սորվեցընելու արուեստին մէջ:

Սթէթիինի դպրոցը գաղափար և օրինակ եղաւ ուրիշ քառասունութեք նոյնպիսի հիմնարկութեանց, ուր ուսուցիչ ըլլալու փափաքողք՝ արժան էր որ իրեք տարի սորվին ու վարժին դաստիարակութեան և ուսմանց վերաբերեալ կանոններուն մէջ, ու անկէ ետքը՝ այն դժուար արուեստին յարմարութեան վկայականն ընդունին: Բայց Բրուսիոյ մէջ հաստատուած այս վարժոցները անօգուտ կ'ըլլային և հետամուտք չէին ունենար՝ եթէ պետութիւնը անոնց վարձատրուէր ու պատուարէր կենաց ընթացք մը չպատրաստէր: Նախնական կրթութեան բարեկարգութեան համար 1776ին փրեդերիկոս թագաւորէն հաստատուած օրէնքին մէջ նշանակութեան արժանի են հետագայ խօսքերը. « Թէ ազնուականք և թէ հասարակ ժողովուրդը, ծառայի մը պէս պիտի չգործածեն վարժապետը. այլ իբրեւ պաշտօնակալ մը՝ որուն գործն է կալուածատիրաց ընտիր գործակալներ դաստիարակել, և ծնողաց բարի զաւկներ »: Բրուսիոյ գեղերուն մէջ վարժապետը վայելուչ տուն մը ունի, երկիր մը՝ զոր կը շահեցընէ, ուրիշներուն երկրագործութիւն սորվեցընելով. կերակուրի գրեթէ ամեն օր նոյն գէղին նշանաւոր անձանց տունը հրաւիրուած է. տարեկան 800 ֆրանք վարձք ունի, և իր արժանեացն համեմատ՝ մեծարուած այն յարգանքով՝ զոր ամեն քաղաքակիրթ ժողովուրդ պարտք կան է տալ գիտութիւնն ու բարոյականը ծաւալողներուն. և դիմացը այնպիսի ճամբայ մը բաց է՝ յորում ամեն մէկ քայլին կրնայ աւելնալ իր վարձքն ու պատիւը, ու յետին գեղէ մը՝ ինչուան տէրութեան պաշտօնակալի մը աստի-

ճանը բարձրանալ: Ասանկով Բրուսիացի ուսուցչին համար կրնայ զրուցուիլ մեծին Նաբոլէոնի խօսքը թէ « Ամեն զինուոր իր պայուսակին մէջ կը կրէ մարաջախտի գաւազանը »:

Եւ յիրաւի զարմանալի և գովութե արժանաւոր տեսարան մըն է զոր կը ներկայացընեն հիւսիսային Եւրոպայի կրթուած աշխարհները: Պալդիկ ու Գերմանական ծովերու եզերքէն մինչև Ալպեանց ստորոտը, Հռենոսէն մինչև 'ի Դանուբ, ժողովրդեան մեծ ընտանիք մը զբաւած է, ուր թէ հարուստ և թէ աղքատ տղայոց ամեն օր մտաւոր հացի սնունդը կը մատակարարուի գիտուն և հմուտ վարժապետներէ: Չըկայ 'ի Բրուսիա, 'ի Սաքսոնիա, 'ի Պալերա, և ոչ իսկ միջին Գերմանիոյ լեռանց ու ընդարձակ անտառներուն մէջ, կամ Սուեիոյ խորունկ ու լայնատարր ձորերուն մէջ, աւան մը, պղտի գեղ մը, ժողովրդապետութիւն մը՝ ուր գէթ դպրատուն մը չըլլայ մէկ կամ այլևայլ ուսուցչաց խնամքին ու հսկողութեանը յանձնուած:

Այս նպատակին հասնելու համար Գերմանիոյ տէրութիւնները կարգէ դուրս ծախքեր ըրին, և զորս դժուարին է հաշուի տակ ձգել, մանաւանդ այս ետքի տարիներուն մէջ: Միայն անոնց շինութեան համար գանձեր ծախուեցան, ու անչափ ճիգն ու աշխատանք: Քաղաքացի մէջ գրեթէ բոլորն ալ նորէն շինուեցան, անանկ որ հիններուն հազիւ թէ հետքը մնացած է քանի մը տեղուանք. իսկ գեղերու մէջ՝ ամենէն աւելի աղէկ տունները այս նպատակիս գործածուեցան. և յաճախ անոնց ամենէն աւելի գեղեցիկ շէնքը՝ դպրոցն է: Դպրոցական շէնքի մը բարձրութեն ու լայնութեան չափը սահմանող ճիշդ և որոշ կանոնադրութիւնք ունին, որոց անվրէպ պահպանութեանը կը հսկէ պետութիւնը. օրինակ իմն, շատ երկիրներու մէջ օրէնքը թոյլ չիտար որ դպրոցի մը յարկը գետնէն վեց մէդր բարձրութենէ պակաս ըլլայ:

Ամենայն ոք կը տեսնէ թէ որչափ

դժուարին պիտի ըլլար պետութեանց այսպիսի շէնքերու ամեն կարևոր ծախքը լեցնել. ուստի և խելքով սահմանած են այնպիսի կանոններ՝ որով գաւառներու վրայ կը ծանրանան, ստիպելով որ իւրաքանչիւր ոք իր վիճակին համեմատ տուրք մը ձգէ ընդհանուր արկեղ մէջ: Ասանկով հարուստ գաւառներ կը սատարեն աղքատ գաւառներու մէջ հաստատուած դպրոցաց ծախքին. և ուսումը՝ որ ազգային շահու գործ է, կը բաժնուի ու կը մասնաւորի ամեն քաղաքացւոյ:

Այն կողմերը քաղաք օտարականին սրտի յուզման և զարմանքի նիւթ է՝ երբ կանկ առնելով այն դպրոցաց առջև, տղայոց ելլելու կամ մտնելու ատեննին՝ նկատէ անոնց երեսին ուրախութիւնը, կարգաւորութիւնը, և իրենց ապագայ կեանքը երեսներնուն վրայ նկարուած: Շատ ու զանազանեալ թուով, բայց աւանքն համանման սրտերնուն բարութեամբ և դիմաց զուարթութեամբ, ամենուն վրան զլուխը կոկիկ, խնամուող իրենց անձին ու զրբերնուն մաքրութեանը, իրենց կերպէն կամ ընթացքէն կարծել կու տան թէ բաւական հարուստ անձինքներու զուկըներ ըլլան: Սակայն ան տղոց մեծագոյն մասը աղքատ արուեստաւորաց կամ գործաւորաց որդիք են:

Կը շարունակուի:

ԳԱՂՂԻԱ Ի 1871

ԳԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Վէռսայցիք 'ի Բարիկ:

(Տես Հատ. ԻԹ. Էրես 353)

Մայիսի 21-ը օրը Բարիկու պարիսպներէն դուրս հարիւր հազար վէռսայցիք վեց հարիւր թնդանթով կազմ ու պատրաստ կեցած էին քաղքին վրայ յարձրկելու: Արդէն քանի մը օրէ 'ի վեր

շարունակ զպարիսպը գնդակոծելով՝ շատ խրամներ բացած էին: Այն խրամից ետեւ դաշնակցաց պատնէշներուն ահեղ պատրաստութիւնները կը տեսնուէին, որմէն կը գուշակուէր թէ կը ունենաւ ջարդը դարհուրելի ըլլալու էր: Ինչպէս թէ յոգնած, վէռսայցիք մայիսի 21-22-ն գիշերը առանց հարուած մըն ալ արձրկելու անցուցին: Արդեօք լքած յուսահատեալ էին իրենց ձեռնարկը յաջողցնելու, թէ ահաւոր հետեանքներուն սարսափը սրտերնին լըքուցեր էր և ուրիշ եւր մը կը բնառէին գործին: Դաշնակիցք չէին կրնար ստոյգը գուշակել: Եւ մինչդեռ իրենք ալ տարակուսեալ կեցեր էին, յանկարծ 22-ին առաւօտը զարհուրանաց ձայն մը կը լսուի թէ՝ վէռսայցիք քաղաքը մըտեր են:

« Յանկարծ, կ'ըսէ ակնատեսս, մօտ հրետաձգութեանց շառաչմունքէն, ուրմբաց սուլելէն և հրացանից ստէպ ստէպ թնդալէն, կ'արթննամ. և անմիջապէս տնէս կ'ելլեմ որ եղածը ստուգեմ: Որու կը հարցնեմ ամենքը ինձի կը պատասխանեն թէ զօրքը քաղաքը մտեր է: Ինչպէս, ո՞ր կողմէն, ո՞ր ժամուն, կը հարցնեմ մէկ քանի ազգային պահանջողաց, որ Տուօ թաղապետութեան գաւիթը կը յարձրկին, « Մատնուեցանք », կանչելով: Ասոնք եղածին վրայ շատ բան չեն գիտեր, որովհետեւ Դրոքատէրոյէն կու գան, ուր վէռսայցից մօտենալովը թողեր փախեր են:

ՅՕ-էջը, 'ի Շան տը Մառս կռիւ կ'ըլլուի: Արդեօք վէռսայցիք երեկ գիշեր թէ այս առտու յարձրկեր են քաղքին վրայ. անկարելի է թէ ստոյգ բան մը հասկցուի այն խառնակ պատասխաններէն: Քաղաքական ճարտարապետի մը համար կը զուրցուի թէ վէռսայցից նշան ըրած ըլլայ: Մովային գնդապետ մըն է որ նախ և առաջ նետուելով առջինը եղեր է մտնելու: Երեսնիւ չափ մարդիկ յանկարծ փողոցը կը յարձրկին կանչելով. « Պէտք է պատնէշ շինենք »: Ես իսկոյն կը հեռանամ